

HET ZWIJGEN VAN EEN JOODS OORLOGSKIND

WAT HET HELE DORP WIST

HANNEKE DE JONG

NOORDBOEK

Wat het hele dorp wist

HANNEKE DE JONG

**WAT HET
HELE DORP
WIST**

HET ZWIJGEN VAN EEN
JOODS OORLOGSKIND

NOORDBOEK

1.

‘Eigenlijk zijn er twee beginnen,’ zegt opa. ‘Eén waarin ik van niets wist, het leven accepteerde zoals het kwam, en één waarin ik helemaal opnieuw moest beginnen. Daarna was alles anders.’ Hij heeft totaal geen haast, neemt peinzend alles in zich op. Of vraagt hij zich af wat er allemaal is veranderd? Hij kan vaak zo raadselachtig zijn, vindt Lion. Er gaat nu ongetwijfeld van alles door hem heen, maar hij kan niets van opa’s gezicht aflezen. Als hij iets te weten wil komen zal hij ernaar moeten vragen. Want de bedoeling van deze reis is om antwoord te krijgen op de vele vragen die hij heeft.

‘Kijk, daar gebeurde het allemaal, dat eerste begin, dit was mijn wereld.’ Opa wijst naar het rijtje oude fabriekshuisjes aan de overkant van het water. Omvat daarna met beide armen het weiland waarin ze staan en het dorp even verderop.

Als opa zwijgt is het weer stil, op het zingen van de vogels en het ruisen van het riet na. In de verte is het suizen van een enkele auto te horen. Wat is Nederland, wat is Friesland, totaal anders dan Israël, zeker eind mei, denkt Lion. Hier is het gras felgroen met bontgekleurde bloemen en het water zwart met spiegelende stukken blauw, met witte, opbollende wolken erboven. In Israël is alles met warmte doortrokken en vaak met stof bedekt, zijn de kleuren minder helder en de geuren, zoet en zwaar, niet te vergelijken met de frisheid van hier. Maar in Israël praat opa niet.

Waar van Lions klasgenoten grootouders kwamen vertellen wat ze in de Tweede Wereldoorlog meemaakten, weigerde opa, dan klemde hij zijn lippen op elkaar en schudde zijn hoofd. Er moet veel zijn gebeurd, denkt Lion. Al herinnert opa zich vermoedelijk niets; hij werd immers in 1942 geboren en was te klein om te weten. Maar waarom zwijgt opa dan? Zelfs mama weet er het fijne niet van. Omdat Lion doorging met vragen en opa steeds zweeg, bedachten oma en mama, weliswaar in overleg met opa, een plan. Voor zijn zestiende verjaardag kreeg hij een vakantie van een week naar Nederland aangeboden, met mama en opa. De gedachte was, dat als opa terug zou keren naar het dorpje waar hij opgroeide, vlakbij Sneek, hij misschien wel zou praten. Volgens oma wil hij niets liever, maar komt het er alleen met veel moeite uit. Lion zal moeten vragen, de antwoorden er desnoods uitpersen.

Maar nu hij hier staat, aan de oever van de Zwette, knijpt zijn keel bijna dicht. Alle vragen die hem voortdurend bezighielden, lijken in één keer te zijn gewist. Was mama er maar bij, maar zij is in het appartement gebleven om uit te rusten van de reis. Gelukkig begint opa zelf: ‘Zie je dat hoekhuis? Daar woonde in de Tweede Wereldoorlog een vader, een weduwnaar, met twee zoons en twee dochters, de oudste dochter was 25 en de jongste 13. De zonen waren 21 en 23. Daar werd ik op een avond, in april 1944, gebracht.’

‘Hoezo gebracht? Met de ooievaar zeker!’ Lion grinnikt terwijl hij zichzelf wel voor zijn hoofd kan slaan. 1944, toen was het oorlog immers. Snel praat hij over zijn stommititeit heen: ‘Wat zijn die huisjes klein,

grootvader. Hebt u daar gewoond met vijf anderen? Pfff, niks aan.’ Ook geen briljante tekst, hopelijk heeft opa door dat het pure zenuwen zijn.

‘In een huis waar liefde woont kan veel, hoor.’

‘Hoe ging dat dan?’

‘Ik kan je alleen vertellen wat mij is gezegd. Ik was nog te klein om me dat te kunnen herinneren.’

Lion houdt zich in om niet te reageren. Hij kan beter zijn mond houden in plaats van domme opmerkingen te maken.

Opa legt zijn jasje op de grond en gaat erop liggen, met zijn rug tegen de verhoging, vlakbij de oever van het water. Lion doet hetzelfde met zijn jack, maar blijft zitten. Hij denkt aan de woorden van zijn moeder voordat ze vertrokken. ‘Wees lief voor je grootvader, schat, voor hem zijn deze dagen zwaar.’

‘Ik werd geboren in 1942, in Amsterdam. Het was oorlog en Hitler jaagde op Joden, zigeuners, homo’s, mensen met handicaps, kortom op iedereen die niet perfect was in zijn ogen en op iedereen die dergelijke mensen beschermde.’

‘Waarom?’

‘Vraag een dictator nooit waarom, hij zal zeggen “omdat ik het wil”.’

Met zijn ogen dicht, alsof hij zo het verleden voor zich kan zien, vertelt hij verder. ‘Mijn ouders trouwden net na het begin van de oorlog. Ze hadden een winkel in Amsterdam, die ze meteen na mijn geboorte in de steek lieten om samen met mij onder te duiken. Al snel werden ze verraden en door de Duitsers naar De Hollandsche Schouwburg gebracht.’

‘De Hollandsche Schouwburg?’

‘Het gebouw was oorspronkelijk een schouwburg, maar werd in de oorlog door de Duitsers gebruikt als tijdelijke gevangenis. Aanvankelijk dreven ze daar de Joden uit Amsterdam bijeen, later die uit het hele land. Vandaar werden ze op de trein naar het doorgangskamp Westerbork in Drenthe gebracht, vlakbij de Duitse grens, om daarna verder op transport te worden gesteld naar het oosten, naar Polen. Er waren al snel meer Joden dan de Schouwburg kon hebben. Ook nadat de stoelen werden weggehaald, krioelde het van de mensen. Mensen die niet voldoende eten of drinken kregen en waarvoor te weinig toiletten waren om hun behoeften te doen, of om zich te kunnen wassen en verzorgen. Het moet verschrikkelijk zijn geweest. Drie dappere verpleegsters, die samen met de directrice een kindercrèche runden aan de overkant van de straat, vroegen de ouders om toestemming de kleintjes uit de crèche te smokkelen en hen elders in het land onder te brengen. Dit met medeweten van de directeur van de Schouwburg. Mijn ouders stemden toe in de hoop dat ze mij na de oorlog terug zouden kunnen vinden. Studenten van de Kweekschool, die naast de crèche gelegen was, verstopten de kleinste kinderen in tassen en zakken en brachten hen via hun school of via tuinen aan de achterkant naar adressen buiten Amsterdam. Daar was een heel netwerk van studenten en verzetsstrijders, mannen en vrouwen, bij betrokken. Al die mensen zetten hun levens op het spel voor de kinderen. Ze gingen naar buiten als de tram stopte bij de halte die precies tussen de Schouwburg en de crèche lag. Op dat moment kon de bewaking vanuit de Schouwburg

niet zien wat er aan de overkant, bij de crèche, gebeurde. Daar begon, in juli 1943, mijn reis. Ik was acht maanden oud. Verzetsmensen brachten de Joodse kinderen vooral naar het zuiden en het noorden van het land, omdat het daar het veiligst was.' Hij zwijgt, hoofdschuddend, alsof hij het nog altijd niet kan geloven. Het blijft lang stil, ze houden alle drie hun adem in. Het grijpt opa aan, dat ziet Lion wel, maar hij weet niet wat hij moet doen. Lief zijn, zoals mama zei.

Er gaat een rilling door opa heen, hij gaat rechtop zitten en zegt met hese stem: 'Ik kan dit zo niet. Er is te veel wat ik niet weet of wat ik zo niet kan zeggen. Ik ga het je vertellen, dat beloof ik, maar als een verhaal, bij stukken en beetjes. We gaan eerst terug naar de auto en ergens wat drinken.'

'Mag ik u dan filmen, grootvader? Als u vertelt?'

'Filmen? Waarom? Voor wie?' Houterig staat opa op, de uitgestoken hand van Lion negeert hij.

'Voor mijn project van school, toch? Daarvoor zijn we hier. Ik maak een filmpje over mijn familie. De ouders van papa heb ik al gefilmd. Als ik uw verhaal en dat van oma heb, ga ik papa en mama interviewen. Het gaat over familiegeschiedenissen.'

Opa denkt even na en besluit dan: 'Ga je gang maar, jongen, al zal ik wel veel te lang van stof zijn.'

'Als ik het te lang vind voor de film, knip ik er stukken uit. Komt goed, grootvader!'

Opa zucht eens diep en begint te lopen, terug naar de auto.

2.

Even later rijden ze het dorp uit, aan de andere kant van waar ze zijn gekomen. Over een smal weggetje, met nog weer smallere zijweggetjes die naar boerderijen voeren, tuffen ze kalmpjes verder. Opa wijst: ‘Dit is de Eeuwige Laan. Aan het einde stond de boerderij van Kees, mijn beste vriend. Ik heb daar vaak geholpen: melkbussen geboend, koeien van en naar de stal gebracht, gehooïd, alles wat niet al te ingewikkeld was. Bij hem en zijn ouders was ik altijd welkom.’ Hij zet de auto aan de kant en kijkt naar de boerderij in de verte.

‘Woont uw vriend daar nog?’

‘Geen idee, jongen, toen we naar Leeuwarden verhuisden, verwaterde het contact al iets en toen ik naar de detailhandelschool in Groningen ging en hij naar de middelbare landbouwschool was het helemaal gebeurd.’

‘Wilt u niet even kijken? Lijkt me leuk om eens op een boerderij te zijn.’

Opa start de auto weer. ‘Misschien een andere keer. Eerst een cafeetje. Als het goed is staat er een mooie uitspanning in het volgende dorp.’

Grappig, denkt Lion, opa gebruikt nu heel andere woorden dan wanneer hij thuis Nederlands spreekt. Als hij slechte dagen heeft, heeft hij moeite met het Ivriet en dan passen hij en zijn zussen zich aan. Handig als je tweetalig bent opgevoed, dat je Ivriet spreekt met papa en Nederlands met mama.

Opa's geheugen is nog prima, meteen aan het begin van het dorp staat een café, met tafels en stoelen in de tuin ernaast, beschaduwd door hoge bomen.

‘Hier is het heerlijk koel,’ constateert opa even later als ze zitten. ‘Wat wil je hebben, Lion?’

‘Fris en mag ik een broodje kaas?’

Opa glimlacht. ‘Natuurlijk. Heb je alweer trek, jongen? Geen wonder dat je zo lang wordt. Dat heb je niet van mij!’

Lion zou het liefst meteen beginnen met filmen, maar hij weet dat hij moet wachten tot opa zichzelf weer is. Het valt niet mee om geduldig te zijn, er is tenslotte een reden om naar Sneek te komen.

Zijn broodje heeft hij in drie happen op, zijn drinken in een paar slokken. Grootvader heeft een stuk appeltaart voor zich liggen dat er heerlijk uitziet, maar waar hij een beetje mee speelt.

‘Smaakt het niet, grootvader?’

‘Jij denkt natuurlijk: geef het dan maar aan mij! Het is heerlijk en vast zelfgebakken, maar ik heb geen trek.’ Hij schuift het schoteltje naar Lion, die er wel weg mee weet.

‘Dat huis, dat hoekhuis waar ik als peuter werd opgevangen, dat was eigenlijk niet mijn begin. Mijn echte begin was pas op mijn dertiende, in de tweede klas van de MULO. Wil je het weten?’

Lion knikt, met een volle mond kan hij niets zeggen. Snel propt hij het laatste stuk appeltaart in zijn mond en pakt zijn telefoon. Hij neemt wat afstand en schakelt de camera in.

‘Vertel maar, grootvader.’

“Voor het tweede jaar, alsof het geen vakantie was geweest, fietsten de jongens van hun dorp naar Sneek, naar de MULO. Loekie was blij dat die lange zomerweken voorbij waren. Het helpen bij de boer verveelde nooit, dat scheelde, en mama en heit legden hem geen stobreed in de weg als hij voor zijn zegeltjes op pad ging. Maar de avonden, als hij niks meer kon bedenken om zich in het dorp te vermaken en de andere jongens allemaal naar huis waren gegaan, duurden eindeloos, met heit die hem vaak sloeg en uitschold en mama die zweeg. Soms vroeg Loekie zich af hoe mama het bij heit uit kon houden. Bij niemand van zijn vrienden ging het zoals bij hem thuis.

Wat hem wel tevreden stemde was het geld dat hij sinds een half jaar verdiende met de zegeltjes van kantoorboekhandel Baarda uit Sneek die hij in het dorp en omstreken verkocht. Zo konden de mensen in het buitengebied sparen voor spullen in die winkel. Loekie mocht 10% van de opbrengst houden en dat leverde hem al heel wat op. Het was maar goed dat heit niet wist hoeveel dat was, anders had hij het allang moeten afdragen. Toen zijn leeftijdsgenoten van het dorp naar Schiermonnikoog gingen voor de vakantieweek van de kerk, en hij niet mee mocht omdat heit dat te duur vond, nam hij zich voor om voor het volgend jaar zoveel te sparen dat hij dat reisje zelf zou kunnen betalen.

‘We krijgen een nieuwe voor wiskunde,’ wist Freek te vertellen. ‘Van Dijk is weg, hij is leraar op de HBS geworden.’

‘Een nieuwe legt het vast beter uit dan Van Dijk,’ vond Hylke. ‘Die klier maakt de simpelste sommen ingewikkeld. We zitten maar op de MULO, hoor.’

‘Dan is de HBS precies de goede school voor hem,’ zei Kees. ‘Daar zitten allemaal van die wiskundeknobbels.’

Loekie zei niets. Als heit er niet tegen was geweest, zou hij ook naar de HBS zijn gegaan. Volgens meester kon hij dat best. Nu mocht hij blij zijn dat meester Kuperus, het hoofd van de lagere school, samen met mama hemel en aarde had bewogen om hem verder te laten leren na de zesde klas. Wat heit betreft had hij meteen aan het werk moeten, bij een boer of een timmerman. Na veel overleg werd het de MULO. Voor heit had dat één voordeel: de boeken van de MULO waren gratis en die van de HBS niet. Stel je voor dat heit geld aan hem zou uitgeven!

‘Kom op, doorfietsen,’ riep Hylke. ‘Anders zijn we direct de eerste dag al te laat. Zul je meneer Tinga horen, dan kunnen we meteen nablijven!’

Ze wisten allemaal dat hun directeur dat zou doen, ook al haalden ze vandaag alleen de boeken en het lesrooster op. Maar ze waren precies op tijd, vlak voor de eerste bel zetten ze de fietsen in de stalling.

Anderhalf uur later waren ze weer onderweg naar huis, de tassen gevuld met boeken.

‘Dat wordt de hele middag kaften,’ zuchtte Kees. ‘Rotwerk.’

‘Mijn moeder doet het wel voor mij,’ zei Hylke triomfantelijk. ‘Komen jullie voetballen?’

‘Leuk hoor,’ riep een van de andere jongens, ‘je zult toch moeten wachten tot wij klaar zijn.’

Loekie wist dat mama zijn boeken niet zou kaften. Vorig jaar deed ze het hem voor en liet hem daarna net zo lang oefenen tot hij het zelf netjes kon. Het zou hem niet

verbazen als mama dat straks eerst weer controleerde. Hij vond het stomvervelend werk, maar het moest nu eenmaal gebeuren en als hij het goed deed, had hij de meeste kans dat de kافت het hele schooljaar bleef zitten.”

‘Ach, dit is saai,’ zegt opa kortaf. ‘Kom mee, dan gaan we terug naar het appartement.’

‘Maar grootvader, dit is een heel goed begin!’ werpt Lion tegen. ‘Zo komen we in de sfeer van vroeger! Wie was die Loekie? Was u dat? Wat goed dat u met de fiets naar school ging.’

‘Ach, die drie kilometer. Bovendien was het dat, of werken. Ik ga afrekenen.’ Opa rent bijna weg, alsof hij ergens bang voor is. Heeft hij iets gezien of gehoord dat hem herinnerde aan vroeger? Nare gedachten?

Teleurgesteld kijkt Lion de beelden terug. Het was gewoon goed, wat opa zei. Hij kan zich voorstellen hoe het hier vroeger was, want hoe zacht opa ook praat, hij vertelt alsof je naar een film kijkt. Wat wel toepasselijk is. Aan de andere kant: ze hebben maar een week en als alles zo traag verloopt, redt hij het nooit. Lion stopt zijn telefoon in zijn broekzak en slentert naar de auto waar opa hem al zit op te wachten.

‘Het spijt me, jongen,’ zegt opa. ‘Je moeder had gelijk, ik had vandaag nog bij moeten komen van de vliegreis. Soms vergeet ik dat dit lijf al zo oud is.’

‘Oké, grootvader. Morgen is er weer een dag.’